

Дарбанов М.Е.

«АДАМ» СОЦИАЛДЫК - ТАРЫХЫЙ ЖАНА БИОЛОГИЯЛЫК КАТМАРЫ

Дарбанов М.Е.

СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ И БИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ КОНЦЕПТА
«АДАМ» (ЧЕЛОВЕК)

M.E. Darbanov

SOCIO-HISTORICAL AND BIOLOGICAL ASPECTS OF
«ADAM» CONCEPT (A MAN)

УДК: 811.133.5

Бул макалада “Адам” концептинин социалдык-тарыхый жана биологиялык катмары каралат. Анын мазмуну социалдык - тарыхый, биологиялык концепциялар аркылуу аныкталат. Бул концепт семаларга бөлүнөт. Анткени алар жаратылышта адамдын пайда болуусу, калыптануусу, ан-сезиминин, акыл-эсинин, кебинин өнүгүүсү, адамдык сапаттарын, мамилесин ж.б. түшүнүктөрдү камтыйт.

Негизги сөздөр: социалдык-тарыхый, биологиялык, ан-сезим, концепт, түшүнүк, каада-салт, социалдык чөйрө, калыптануу, табият.

В этой статье рассматривается социально-исторический, биологический аспекты концепта «Адам». Его содержание уточняется через социально-исторический и биологический концепции. Этот концепт делится на семьи. Так как они по природе содержат в себе такие качества и вопросы - как возник человек, формирование, сознание, речь, интеллект, его человеческие качества и отношение.

Ключевые слова: социально-исторический, биологический, сознание, концепт, понятие, обычаи традиции, социальная среда, формирование, природа.

This article focuses on the socio-historical, biological aspects of the concept of "Adam". Its content is specified by the socio-historical and biological concepts. This concept is divided into Seme. Since they naturally contain these questions - and quality as a man emerged, formation, consciousness, speech, intelligence, his personal qualities and attitudes.

Key words: socio-historical, biological, consciousness, concept, concept, customs, traditions and the social environment, the formation of nature.

“Адам” концептинин мазмуну социалдык-тарыхый, биологиялык концепциялар аркылуу аныкталат. Ушунун негизинде анын дагы бир бөтөнчөлүгүн белгилөөгө болот. Бул концепт социалдык-тарыхый, биологиялык семаларга да ээ. Анда социалдык-тарыхый жана биологиялык семалар даана көрүнүп турат. Анткени алар жаратылышта адамдын пайда болуусу, калыптануусу, аң-сезиминин, акыл-эсинин, кебинин өнүгүүсү, адамдык асыл сапаттарынын жаралышы, башкаларга болгон мамилесинин аныкталышы ж.б. түшүнүктөрдү камтыйт. Концепттин социалдык-тарыхый, биологиялык мазмунуна тиешелүү бир нече маалыматтарга сереп жүргүзүп көрөлү.

Социологиялык сөздүктөрдөгү маалыматтарга ылайык адам баласы төмөндөгүчө чечмеленет – “Жердеги тирүү организмдердин жогорку баскычы, жашоонун коллективдик жана аң-сезимдүү жолу -

анын маңызы. Ал - коомдук-тарыхый ишкердиктин жана маданияттын негизги субъекти болот. Адамдык ишкердиктин өнүгүүсү аны табигый бүтүндүктү түзүүчү субъектке айландырат” [Словарь-справочник “Человек и общество”. (Философия). Авторы-сост. Коротец И.Д., Штомпель Л.А., Штомпель О.М. Ростов-на-Дону: Изд-во “Феникс”, 1996. – 544 с.]. Адам дагы башка биологиялык түрлөр сыяктуу эволюция процессинде калыптанган. Ал жаратылыштан бөлүнүп чыкса да, анын бөлүгү болуп кала берет. Адамдын организми тирүү жандыктардын баарына тиешелүү жалпы мыйзамдар боюнча өнүгүп турат. Жашоого жөндөмдүү болуш үчүн ал тамак менен кислородго муктаж. Башка бардык тирүү организмдер сыяктуу ал өзгөрүүлөргө учурайт, өсөт, карыйт жана өлөт. Адамдардын көбөйүү процесси тирүү жаратылыштын процесстерине окшош жүрөт. Бирок адамдын организм гана, социалдык мааниде алганда, адам катары саноо жетишсиз. Адамдардан толугу менен ажыратылып, обочолонтуп коюлган жаш бала сүйлөөгө үйрөнө албайт, анын акылы жетилбейт. Адам социалдык чөйрөдө жашап өнүккөндө гана адам боло алат. Бул адамдын жаратылыштагы жаңы кубулуш катары Жер шарында биологиялык эволюциянын чегинен чыгып кеткен жападан жалгыз жан экендигинен кабар берет. Ошондой болсо да, жогорку омурткалуулардын жашоосундагы коомдун ролун жеткире баалабоого болбойт. Жырткычтардын ата-энесинен бөлүнүп калган балдары аңчылыкка үйрөнө алышпайт. Социалдык чөйрө, үй-бүлө жырткычтарды үйрөтүүдө башкы ролду ойнойт, андан дагы чоң ролду адамдын психикасынын калыптануусундагы социалдык факторлор ойнойт.

Адамда муундар алмашкан сайын генетикалык механизмдерге тиешеси жок байланыштын өзгөчө формасы пайда болот Бул - каада-салтты, маданиятты, илимди, билимди улантуучулук. Алардын баары абстракттуу ойлоонун, кептин, эмгек ишкердигинин өнүгүүсүнүн натыйжасында мүмкүн болуп калды. Адам жеке жашоосунда топтогон тажрыйба, аны менен кошо жок болбойт, жалпы адамзаттык маданиятты толуктап, ага кошулуп турат.

Эмгек куралдарын мыкты даярдоо, тамак-ашты өндүрүү, турак-жайды куруу маданиятына ээ болуп, адам өзүн климаттын жагымсыз факторлорунан ажырата алды, бирок ушуну менен эле катар

социалдык шарттардан жана тарбиядан көз каранды болуп калды. Адамзат коомусуз өзгөчө адамдык сапаттардын пайда болуусу мүмкүн эмес болуп калды. Ата-бабаларынан адам тарбияны, ар түрдүү илимий, маданий, техникалык маалыматтарды алып калып, өзүнө чейин жашап өткөн миллиондогон адамдардын тажрыйбасы менен өзүн байыта алат.

Ушинтип, адамдын калыптануусу – бул баарынан мурда коомдун калыптануусу. Антропогенез социогенезден ажырабайт, алар биргеликте адамдын жана коомдун калыптануусунун жалгыз процессин түзүшөт. Антропосоциогенезде социогенез башкы жак катары каралат.

Адамдын чыныгы табигый жүзүн биологиялык, анатомиялык, физиологиялык тараптарын аныктоо максатында адам жөнүндөгү төмөнкү маалыматка токтоло кетсек. Адам (киши) - жердеги тирүү организмдердиничинен өзүнүн өрчүп-өсүшүндө эң жогорку баскычка жеткен, коомдук-тарыхый ишмердүүлүктүн жана маданияттын жаратуучусу жана ээси.

Адам жаныбарлардан айырмаланып, акыл-эс, ойлоо жөндөмдүүлүгүнө ээ, эмгек куралын жасап, аны менен айлана-чөйрөгө таасир этип, өзгөргө алат; мээ түзүлүшү татаал, сүйлөөгө жөндөмдүү. Адам гендик жактан жаныбарлар менен тектеш, ал аң-сезимдүү коомдук жандыкка айлангыча узакка созулган биологиялык, социалдык, тарыхый жолду басып өткөн. Адам сымал маймылдын жашоо үчүн табияттагы даяр нерселерди курал катары колдонушу кийин эмгек куралын жасашына түрткү берген. Адамдын эң негизги жөндөмдүүлүгү эмгек куралын жасап, аны табиятты өзгөртүү үчүн пайдаланышы. Адам сымал маймылдын адамга айланышына шарт түзгөн эмгек болгон. Эмгек анын аң-сезиминин, сезүү органдарынын жана мээсинин иштешин жакшыртып, дене түзүлүшүн өзгөртүп, антропогенездин улам жаңы баскычына көтөрүп, миллиондогон жылдан кийин жаңы биологиялык түрдү пайда кылган. Эмгек аң-сезимдин туундусу катары сүйлөө жөндөмдүүлүгүн жараткан. Анатомиялык-морфологиялык бөтөнчөлүктөрү жагынан сүт эмүүчүлөрдүн приматтар түркүмүндөгү «гоминид» (латынча homo – адам) тукумуна кирет. Гоминиддердин түпкү теги катары саналган, мындан 1 млн 600 жыл мурда Чыгыш Африкада жашаган хомохабилис (*Homo habilis* ишке жөндөмдүү адам) келип чыккан. Археологиялык казындыларда хомохабилистин сөөктөрү менен кошо колго жасалган жөнөкөй эмгек куралдары да табылган. Эмгек куралын жасоо питекантроптордун убагында эле эзелки адамдын аң-сезимине таасир этип, өз ара пикир алышуу зарылдыгын туудурган. Ушуга байланыштуу алардын мээ түзүлүшү да өзгөрө баштаган. Мындай эволюциялык өзгөрүүлөр адам коомунун алгачкы доорунда эле башталган. Буга Европа, Африка, Азияда жашаган неандерталдардын көп калдыктары далил.

Төртүнчүлүк доордун аяк ченинде неандерталдарда коомдук мамилелер өнүгө баштаган. Кийинчерээк алардын ордун кроманьондор баскан. Алар илимде *Homo sapiens* (акылы бар А.) деген атка конгон, неандерталдарга караганда татаалыраак курал жасоого жөндөмдүү болушкан. Алардын дене түзүлүшү менен түр түспөлүндө да туруктуу морфологиялык жана расалык белгилер пайда болгон. Ошентип, эволюциялык жана тарыхый өнүгүүнүн натыйжасында калыптанган адам жер жүзүндөгү ар түрдүү материктерде жашап, ошол жердин ысык-суугуна жана тиричилик шарттарына ыңгайлашып отурган. Натыйжада адамдын сырткы келбети, түспөлү өзгөрүп, ар кайсы жерде түрдүү расалар калыптанган.

Адамдын органдары жана системалары ткандардан куралат. Скелет, муундар жана булчуңдар кыймыл функциясынаткарат. Адамдын тамактанышы тамак сиңирүү органдары аркылуу жүрөт, дем алуу жолу жана өпкө аркылуу дем алат. Зат алмашууда пайда болгон зыяндуу заттар бөйрөк, тери аркылуу денеден сыртка чыгарылып, кан курамын туруктуу сактап турат. Ткандарды жана клеткаларды азык, кычкылтек, гормон менен камсыз кылуу, зыяндуу заттарды бөлүп чыгаруу милдетин жүрөк, кантамыр жана лимфа системалары аткарат. Жалпы денеден ткань, орган системаларынын бири-бири менен байланышын борбордук нерв системасы башкарат.

Адамдын бою антропологияда жана медицинада дененин морфологиялык өсүшүн, мүчөлөрдүн бири бирине шайкеш келишин мүнөздөйт. Жаңы төрөлгөн эркек ымыркайдын боюнун орточо узундугу 54 см, кыздыкы 53 см болот. Аялдын боюнун өсүшү 17-18, эркектики 20-23 жашка чыкканда токтолот. Бул процесс акселерацияга байланыштуу. Адам бою 45 жаштан кийин ар бир он жылда 1-1,5 смге кыскара баштайт. Бул негизинен омуртка кемирчектеринин, тамандын жукарышынан ж.б. себептерден болот. Адамдын конституциясы дененин тукум куума жана көнүмүшкасиеттеринин негизинде калыптанган функциялык жана морфологиялык өзгөчөлүктөрү болуп эсептелет. Азыр дүйнөдө адамдардын саны 6 млрддан ашты (2005).

Адамдын маани-маңызы, анын пайда болуусу жана өнүгүү перспективалары жөнүндөгү суроо коомдук аң-сезим үчүн маанилүү. Адамдын тарыхый табиятын аныктоо үчүн бир нече тарыхый формацияларга окумуштуу-философтордун ой-пикирлерине таянууга туура келди.

Антик дүйнөсүндө адам космостун бир бөлүгү катары түшүнүлгөн. Адам “стихиянын” бардык элементтерин өзүнө камтыйт, жаны бар, духту алып жүрөт. Эзотерикалык салтка ылайык, адам бүткүл дүйнөлүк “духтун” денелүү ээси. Байыркы грек философиясында бул маселени “түбөлүктүү” талкуулоого негиз салынган. Платон адам эки ар түрдүү субстанцияны (денелик жана руханий) ишке ашырат деп санаган.

Христианство до адам Кудайдын чагылуусу катары, Аллага окшотулуп түшүндүрүлөт. Жаңы заманда, мисалы, Декарт өзүнүн системасына жана европалык рационализмге адамдын ойлоонууга жөндөмдүүлүгүн негиз кылып алган (“ой жүгүртүп жатамбы, демек, жашап жатам”). Мында адам ой жүгүртүүчү жан болуп калат. Дене ойлоо ишкердиги бар адамдык абалга туура келүүчү машина, автомат катары түшүндүрүлө баштайт. Адамды түшүнүүдөгү бул дуализм кээ бир ыкмаларда азыркыга чейин сакталып келүүдө.

Кант адам маселесин философиянын борборуна жайгаштырат. Ал үчүн адам адеп-ахлактуу, көз карандысыз, муктаждыкты билдирүүчү табигый жандык. Көз карандысыз жандык катары адам өзүнө өзү шарт түзүшү керек.

XVIII-XIX кылымдардагы немец романтиктери адамды бүтүн образ катары түшүнүү менен дуализмди танууга аракет жасашкан. Адамдын ийкемдүүлүгү өзүнө маданият жасоого жол берет (Гердер).

Романтиктер, Гегель адамдын тарыхый калыптануу идеясын формулировкалайт. Алар үчүн адамды биринчи кезекте дух түзөт, дух анын тарыхый бүтүндүгүн аныктайт.

Фейербах, тескерисинче, адамды антропологиялык жактан карайт. Ал үчүн адамдын негизин денеге таандык тиричилик аракет түзөт.

Маркс адамды коомдук-тарыхый жандык катары карайт. Адамды тиричилик аракеттин формалары, биринчи кезекте, идеалдуу түшүндүрүлүүчү материалдык мамилелердин практикалык жыйындысы аныктайт.

XIX-XX кылымдарда иррационалдык ыкма өнүгөт. Бул багыттын ойчулдары адамды күндөлүк тажрыйбадан жана классикалык типтеги диний салттан тышкары “тереңирээк” түшүнүүгө аракет кылышкан. Алар көбүнчө ишкердиктин ойдон тышкаркы формаларын изилдешкен. Адамдагы эң башкы нерселер сезим, эрк, умтулуу, экзистенция болуп калган (Ницше, Шопенгауэр, Кьеркегор). Адам руханий жактан аныкталуучу, өзүн аң-сезимдүү жана аң-сезимден тыш жасоочу болуп калган. Турмуштун философиясынын (Дильтей) жана феноменологиянын (Гуссерль) чегинде философиялык антропология өнүккөн. Адам дүйнө үчүн

ачык, дүйнө да адамга ачык (Шелер, Гелен, Плеснер).

Жалпысынан адамды түшүнүү барган сайын тереңдеп жатат деп айтууга болот. Адамды уюштуруудагы ички, иррационалдык, аң-сезимден тышкаркы процесстерге болгон кызыгуунун жогорулоо тенденциясы байкалууда. Эрк, адеп-ахлак, өз демилгелүүлүк, жоопкерчиликтүүлүк, көз карандысыздык, чыгармачылык сыяктуу адамдын жашоосунун ж.б. аспектилери менен байланыштуу учурлар анализденүүдө.

XXкылымда адамга карата болгон европалык ой чыгыш ыкмасы менен бириге баштады. Бул эки ыкма личностун руханий, психикалык дүйнөсүнө, өзүн өзү тарбиялоосуна жана руханий структуралызиясына багыт алышкан.

Ошентип, “Адам” концептинин социалдык-тарыхый жана биологиялык мүнөзгө ээ болушу ырасталды.

Адабият:

1. Абилова Б.А. Категориальные концепты профессиональной компьютерной лингводидактики // Наука и новые технологии, № 4, Б., 2012. - 324 с.
2. Воробьев В.В. К понятию поля в лингвокультурологии (общие принципы) // Рус.яз. зарубежом. – 1991. - №1. – 102-103-бб.
3. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. — М., 1997.
4. Воронова Т.А., Стернин И.А. Концепт «толерантность» в русском сознании // Языковая структура и социальная среда. – Воронеж, 2000. – 79-86 б.
5. Борчиева Б.Т. Концепт «верх – низ» в языковой картине мира носителей русского и киргизского языков // Рус.яз. и лит. в шк. Кыргызстана. – 2008. -№2.-С. 81-84.
6. Зулпукаров К.З, Калмурзаева А., Сейитбекова С. Отражение этнического менталитета в теологических концептах языка // Сб. науч. тр. [фак-та рус. филол. Ошск. гос.ун-та] – Вып.2.- Ош, 2010. - 7-18-бб.
7. Тагаев М.Дж. Когнитивные подходы к лингвистическому описанию русского словообразования в учебных целях // Языковая картина мира: лингвистический и культурный аспекты. Том 2. – Бийск, 2004. 113-121-бб.
8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – М., 2004. - 241 б.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие. - М.: Academia, 2001. – 203 с.
10. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М., 1979. - 318б.

Рецензент: к.филол.н., доцент Джапаров Н.Р.